



Vlaanderen
is erfgoed



Opheffing van de bescherming als monument in functie van een verplaatsing

Gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen (Merksem)

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

**Opheffing van de bescherming als monument in functie
van een verplaatsing**

de gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen
(Merksem)

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/11002/140.1

Sibylle De Sadeleer

7/05/2018

INHOUDSTAFEL

| | | |
|--------|--|---|
| 1. | Beschrijvend gedeelte | 4 |
| 1.1. | Situering | 4 |
| 1.2. | Historisch overzicht | 4 |
| 1.3. | Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken..... | 4 |
| 1.4. | Fysieke toestand van het onroerend goed | 5 |
| 2. | Historiek van het dossier | 5 |
| 3. | Evaluerend gedeelte | 5 |
| 3.1. | Evaluatie van de erfgoedwaarden | 5 |
| 3.2. | Motivering voor de opheffing van de bescherming en verplaatsing..... | 6 |
| 3.2.1. | Wettelijke basis | 6 |
| 3.2.2. | Inhoudelijke motivatie | 6 |
| 3.3. | Impact op de erfgoedwaarden..... | 7 |
| 3.4. | Te nemen maatregelen die nodig zijn voor de ontmanteling, verplaatsing en heroprichting..... | 7 |
| 4. | Bijlagen bij het inhoudelijk dossier | 7 |
| 4.1. | Omgevingsplan | 7 |
| 4.2. | Fotobijlage | 7 |
| 4.3. | Documentatie | 7 |

Opheffing van de bescherming als monument in functie van de verplaatsing van de gedenksteen Eerste Wereldoorlog

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE Situering

De gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog bevindt zich thans op de oude begraafplaats Van Merksem, te situeren in het centrum van de gemeente, in de Van Heybeeckstraat, een straat die parallel loopt aan de Bredabaan, de hoofdas en drukke verkeersader die de deelgemeente in noordoostelijke-zuidwestelijke richting doorkruist. De begraafplaats paalt aan het districtspark en evolueert meer en meer als een onderdeel ervan.

1.2. Historisch overzicht

Oorspronkelijk hing de gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog bovenaan de trap op de pui van het voormalige gemeentehuis van Merksem, gebouwd in 1891-1893 naar ontwerp van de gebroeders H. en L. Blomme, en gelegen op de hoek van de Bredabaan en de Nieuwdreef (zie documentatie). De gedenksteen werd onthuld tijdens de vredesfeesten op 14 september 1919. De steen was samengesteld uit een gedenkplaat met de namen van de gesneuvelden en een plastische omlijsting naar een ontwerp van 1919 van de gemeentelijke bouwmeester Jan Van Weert. Op basis van archieffoto's waar de steen zich nog op zijn oorspronkelijke plaats bevindt, is duidelijk dat de uitvoering afwijkt van het bewaarde gesigioneerde ontwerp (goedgekeurd door de gemeenteraad op 24/6/1919). Samen met twee andere restanten, is de gedenksteen het enige relict van het in 1944 volledig door brand vernielde gemeentehuis. Het ruïneuze gemeentehuis werd niet meer heropgebouwd en de steen raakte in de vergetelheid. Dankzij de Heemkundige Kring werd de steen weer opgespoord en werd deze mede dankzij het gemeentebestuur hersteld en herplaatst op de begraafplaats in de Van Heybeeckstraat (1922).

Een exacte datum van de verplaatsing van de gedenksteen naar de begraafplaats in de Van Heybeeckstraat is niet gekend. Bij de verplaatsing werd de gedenksteen hersteld: de plastische omlijsting werd hersteld waarbij bepaalde details zoals o.m. de jaartallen "1914-1918" alsook de naam van de ontwerper niet meer werden hernomen. De plaat met de namen van de gesneuvelden was onherstelbaar beschadigd en werd vervangen door een nieuwe. Op de begraafplaats werd de gedenksteen niet verticaal tegen een muurpartij geplaatst, maar als een individueel bouwwerkje op een hellende sokkel opgesteld.

Bronnen:

-Adviesnota van het districtsbestuur Merksem, opgesteld door Gilbert Verstraelen, 20/9/2017.

-Provinciaal Archief Antwerpen, 3184/verzameling Eerste Wereldoorlog/Oprichting van gedenktekens in de verschillende gemeentes van de provincie, doss. 386.

-HORIONS L., JACOBS E., STEVENS M. E.A. 1992: Merksemse Nostalgie in Prentkaarten, Antwerpen, 293.

-MICHIELSEN L. 1984: De opeenvolgende gemeentehuizen van Merksem, in: Antwerpen, 30, nr.3, 123-126.

-VAN SOOM L. 1989: Merksem in 1000 zichten en gezichten, Merksem, 39, 270.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De aanleg van de begraafplaats uit 1922 is eerder traditioneel en wordt gekenmerkt door een vanuit de hoofdingang vertrekkende centrale hoofdlaan met de pronkgraven, onderbroken door een rond punt met een beeld van Christus aan het kruis en eindigend op het Heldenmonument naar ontwerp van Max Winders (1950). Vanuit deze hoofdlaan verdelen zijlanen de begraafplaats in diverse perken. De gedenksteen bevindt zich op het perk C - west, te situeren op het einde van de zijlaan die vertrekt van het rond punt met kruis. Deze zijlaan is begraasd en aan weerszijden afgebakend door taxussen in snoeivorm en Ierse taxussen. De gedenksteen staat ietwat verscholen tussen de Ierse taxussen en Chamaecypares, vlakbij de westelijke bakstenen afsluitingsmuur van de begraafplaats. Naast de gedenksteen staat een vlaggenmast en vlakbij staan enkele grafzerken en -monumenten uit de 19de en 20ste eeuw.

Opheffing van de bescherming als monument in functie van de verplaatsing van de gedenksteen Eerste Wereldoorlog

De gedenksteen van blauwe hardsteen is opgesteld op een hellende sokkel van baksteen. De plattebandomlijsting met kwarthol profiel heeft een plastisch uitgewerkte bekroning die onderdelen van een militaire uitrusting voorstelt zoals een helm, een gasmasker, een koppelriem, vleugels en een toorts. Op de gestrikte linten leest men de gegraveerde inscriptie "HULDE AAN ONZE GESNEUVELDE HELDEN". Onderaan de omlijsting wordt een brullende leeuw afgebeeld, liggend op een gedrapeerd doek en deels bedekt met een oplopend bladmotief. Op de eigenlijke gedenkplaat prijken in goud gegraveerde letters de inscriptie "ZIJ SNEEFDEN VOOR 'S LANDS EER/VOOR KONING EN VOOR VRIJHEID" en de namen van de gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit dossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 22/2/2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de actuele toestand van het onroerend goed.

Het goed vertoont sporen van gebrekkig onderhoud en heeft onderhoud of herstelling nodig. De schuin liggende stand van de gedenksteen verergert de vochtbelasting. Zichtbare (bouw)fysische pijnpunten zijn onder meer de ondeskundig herstelde barst onder de leeuwenkop en de deels verdwenen gouden inkleuring van de in de gedenkplaat gegraveerde letters waardoor de opschriften moeilijk leesbaar worden.

2. HISTORIEK VAN HET DOSSIER

De gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, gelegen op de vroegere begraafplaats in de Van Heybeeckstraat, werd beschermd als monument bij ministerieel besluit van 17 december 2012, samen met andere oorlogsmonumenten in de provincie Antwerpen, de stad Antwerpen en fusiegemeenten. Deze bescherming kaderde in een thematisch beschermingstraject van relictten uit de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen.

Eind 2017 richtte het districtscollege van Merksem de vraag aan het agentschap naar de mogelijkheid om de beschermde gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog te verplaatsen naar een meer gepaste locatie op dezelfde begraafplaats.

Het agentschap onderzocht de vraag en onderstreepte dat de genoemde redenen tot verplaatsing het behoud en beheer van het monument ten goede zou komen. Het agentschap heeft inhoudelijk dus geen bezwaar tegen de verplaatsing van het monument.

De procedure tot opheffing van de bescherming wordt via dit voorliggend dossier en bijhorend ministerieel besluit opgestart. In voorliggend dossier wordt het beschermde onroerend goed beschreven, de huidige problematiek ervan geduid, de verplaatsing ervan gemotiveerd alsook de impact ervan op de erfgoedwaarden.

3. EVALUEREND GEDEELTE

3.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

De gedenksteen ter herinnering aan de Eerste Wereldoorlog werd beschermd als monument bij ministerieel besluit van 17 december 2012 omwille van de:

- Historische waarde, in het ministerieel besluit omschreven als volgt:

"De gedenksteen werd in 1919 ontworpen door de gemeentelijke bouwmeester Jan Van Weert en kreeg een plaats op de pui van het vroegere gemeentehuis dat in 1944 vernield werd tijdens de bevrijdingsgevechten rond het Albertkanaal."

Opheffing van de bescherming als monument in functie van de verplaatsing van de gedenksteen Eerste Wereldoorlog

- Artistieke waarde, in het ministerieel besluit omschreven als volgt:

"De plastische uitwerking van de omlijsting van de naamplaat verleent dit gedenkteken een meerwaarde ten opzichte van andere sobere gedenkstenen waarop alleen naamlijsten voorkomen."

-Sociaal-culturele waarde, in het ministerieel besluit omschreven als volgt:

"De gedenksteen is een materialisatie van de behoefte om een collectief trauma te blijven herinneren."

3.2. Motivering voor de opheffing van de bescherming en verplaatsing

3.2.1. Wettelijke basis

Onroerendergoeddecreet, Art.6.2.1:

De Vlaamse Regering kan een besluit tot definitieve bescherming in de volgende gevallen geheel of gedeeltelijk wijzigen of opheffen : 1° de erfgoedwaarden van het beschermde goed zijn onherstelbaar aangetast of verloren gegaan; 2° een verplaatsing van het beschermde goed is noodzakelijk voor het behoud ervan; 3° de gehele of gedeeltelijke wijziging of opheffing is vereist omwille van het algemeen belang; 4° het goed beheer vereist de toevoeging van gegevens zoals vermeld in artikel 6.1.14, 7° tot en met 9°.

De voorliggende opheffing in functie van een verplaatsing gebeurt voornamelijk op grond van art. 6.2.1. 2°, gericht op het behoud en instandhouden van de in het ministerieel besluit omschreven erfgoedwaarden.

3.2.2. Inhoudelijke motivatie

Volgens de adviesnota van het districtscollege is de huidige locatie van de gedenksteen een plaats waar de steen weinig zichtbaar is en waar weinig passage is van bezoekers of wandelaars waardoor het monument en de herdenking onvoldoende aandacht krijgen. Het districtscollege wenst de steen verticaal op te stellen tegen de nabijgelegen bakstenen afsluitingsmuur die de begraafplaats scheidt van het aanpalende park, meer bepaald aan de noordoostzijde. De verticale opstelling refereert aan de oorspronkelijke opstelling van de gedenksteen op het voormalige gemeentehuis en betekent een verbetering voor de instandhouding en het onderhoud van de hardstenen gedenkplaat en omlijsting (o.m. een betere bescherming tegen aflopende regenwater). Door te opteren voor de noordoostzijde van de muur (zijde begraafplaats) blijft de link met de site bewaard en lijdt de steen minder onder mogelijke slagregen. Bovendien zal de verticale opstelling ook de visibiliteit van het monument verhogen wat ook de beleving van het monument, bedoeld als materialisatie van het herdenken van een collectief trauma, ten goede komt.

Bij zijn verplaatsing blijft de steen binnen hetzelfde perceel gelegen.

3.2.3. Toelichting bij het oorspronkelijk besluit van 17 december 2012 en het voorliggende opheffingsbesluit

Het ministerieel beschermingsbesluit van 17 december 2012 omvat de bescherming van zes oorlogsmonumenten in de provincie Antwerpen, stad Antwerpen en fusiegemeenten. Het voorliggende opheffingsbesluit betreft de opheffing van de bescherming van één van de zes oorlogsmonumenten, meer bepaald de gedenksteen aan de Eerste Wereldoorlog in Merksem. De vijf andere monumenten worden niet opgeheven. Opheffingsbesluiten worden geformuleerd vanuit het perspectief van het op te heffen monument, niet vanuit het perspectief van het bestaande besluit. Om deze reden spreekt het ministerieel opheffingsbesluit van een "gehele" opheffing van de bescherming als monument van de gedenksteen. Tegelijkertijd betekent dit een "gedeeltelijke" opheffing van het bestaande ministerieel beschermingsbesluit, maar dit wordt niet als dusdanig geformuleerd in het

Opheffing van de bescherming als monument in functie van de verplaatsing van de gedenksteen Eerste Wereldoorlog

opheffingsbesluit. Dat het op te heffen monument deel uitmaakt van een bredere bescherming dient echter wel duidelijk te blijken uit het opheffingsbesluit.

3.3. Impact op de erfgoedwaarden

Gezien geopteerd wordt voor een verticale opstelling tegen een muurpartij, een opstelling waarvoor dergelijke types van gedenksteen werden ontworpen, en die conform is met de oorspronkelijke opstelling aan het voormalige gemeentehuis van Merksem, betekent dit een herwaardering en versterking van de erfgoedwaarden.

Daarenboven betekent de voorgestelde opstelling op het vlak van zichtbaarheid, beleving en toekomstgerichte instandhouding en onderhoud, een verbetering ten opzichte van de huidige situatie.

3.4. Te nemen maatregelen die nodig zijn voor de ontmanteling, verplaatsing en heroprichting

Er is momenteel nog geen vooronderzoek gebeurd noch een technisch bestek opgemaakt naar de mogelijkheden en technische concrete voorwaarden voor verplaatsing.

Om tot een kwalitatieve ontmanteling, verplaatsing en heroprichting te komen waarbij de erfgoedwaarden optimaal bewaard blijven, zijn volgende maatregelen prioritair:

- 1° de uitvoering van zowel de ontmanteling, verplaatsing en heroprichting van de gedenksteen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en kunnen niet los van elkaar worden uitgevoerd;
- 2° om een optimalisatie van de omschreven sociaal-culturele waarde alsook van de bewaaromstandigheden te verwezenlijken, is bij de verplaatsingsoperatie een oordeelkundige en onderbouwde restauratie aan te bevelen. Hierbij kan het bewaarde ontwerp van de gedenksteen richtinggevend zijn;
- 3° het ontmantelen, verplaatsen en heroprichten dient te gebeuren volgens de regels der kunst en met de grootste zorg conform een onderzoeksrapport met behandelingsvoorstel opgemaakt door een restauratiebedrijf, gespecialiseerd in de conservatie en restauratie van stenen beeldhouwwerk.

4. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

4.1. Omgevingsplan

4.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

4.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.